

ДАНЬШИН М. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін, заступник декана з наукової
роботи юридичного факультету
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)

УДК 343.98

ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ КРИМІНАЛІСТИКИ З КРИМІНОЛОГІЄЮ

На основі аналізу філософської, криміналістичної та кримінологічної літератури аналізується об'єкт і предмет криміналістики та кримінології. На цій основі робиться висновок про наявність у них одного спільного об'єкта дослідження та різних предметів. Визначаються інтегративні зв'язки між криміналістикою та кримінологією як науками, націленими соціумом на протидію злочинності, подальший розвиток яких відбувається у межах системи кримінально-правових наук.

Ключові слова: наука, злочин, об'єкт дослідження, предмет дослідження, кримінологія, криміналістика, інтегративні зв'язки.

На основе анализа философской, криминалистической и криминологической литературы рассматриваются объект и предмет криминологии и криминалистики. На этой основе делается вывод о наличии у них общего объекта исследования и различных предметов. Определяются интегративные связи криминалистики с криминологией как наук, нацеленных социумом на противодействие преступности, дальнейшее развитие которых происходит в рамках системы уголовно-правовых наук.

Ключевые слова: наука, преступление, объект исследования, предмет исследования, криминология, криминалистика, интегративные связи.

On the basis of philosophical, forensic and criminological literature discusses the object and subject of criminology and criminalistics. On this basis, it is concluded that there have in common the object of study, and various objects. Determined integrative connection with criminalistics and criminology as a science by society aimed at combating crime, the further development of which takes place in the framework of criminal law sciences.

Key words: science, crime, object of study, subject of investigation, criminology, forensics, integrative communication.

Вступ. Аналіз історії виникнення та розвитку наукових уявлень щодо природи та предмета криміналістики дає підстави для її визначення як науки про систему принципів і методів пізнання механізму злочинної діяльності та діяльності з розслідування і розкриття злочинів. Її предметом є певні закономірності, які проявляються у даних видах діяльності та обумовлюють зв'язок криміналістики з іншими юридичними науками, що вивчають злочинність та пропонують заходи протидії їй. Зв'язок криміналістики з нормами права (кримінального, кримінально-процесуального та іншими) робить її юридичною наукою, яка входить до циклу кримінально-правових наук.

Постановка завдання. Оновлення законодавства і відповідна трансформація наукових досліджень потребують переосмислення місця криміналістики в системі наукового знання. Це дасть змогу уникнути розрізненості і багатозначності теоретичних концепцій і думок учених-криміналістів щодо природи і предмета криміналістики, системи та її сучасного соціального призначення. Взаємозв'язок криміналістики з іншими науками обумовлений вивченням нею певних закономірностей поведінки людей, пов'язаної, з одного боку, з вчиненням злочинів, а з іншого – з їх виявленням і розслідуванням. Саме цим пояснюється укріплення зв'язків криміналістики на новому витку свого розвитку з різними суспільними науками, що обумовлено змінами форм злочинної поведінки (при підготовці і вчиненні злочинів, протидії розслідуванню). Ці процеси відбуваються на тлі диференціації та інтеграції сучасного наукового знання, яке суттєво впливає на сучасні тенденції розвитку криміналістики.

Результати дослідження. Проблематика співвідношення криміналістики та кримінології – двох наук, які принципово соціумом націлені на оптимізацію процесу протидії злочинності, – у різний час знаходилися тією чи іншою мірою в орбіті наукових досліджень таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Г.А. Аванесов, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, І.О. Возгрін, О. О. Герцензон, І. М. Даньшин, А.В. Дулов, В.М. Кудрявцев, Г.А. Матусовський, С.С. Остроумов, В.Ю. Шепітько, О.О. Ейсман, О.О. Єксархопуло, М.П. Яблоков та ін.

На наш погляд, уточнення визначення предмета криміналістики та його співвідношення з предметом кримінології перебуває у площині визначення спільного об'єкта цих наук. Так, у науці прийнято розрізняти об'єкт і предмет пізнання [1, с. 7]. Об'єкт дослідження в теорії пізнання – це те, що протистоїть суб'єкту в його пізнавальній діяльності. Тобто це оточуюча дійсність або якась її частина, з якою дослідник має справу. Предмет дослідження – це та сторона, той аспект, за яким дослідник пізнає цілісний об'єкт, виділяючи при цьому головні, найбільш суттєві (з точки зору дослідника) ознаки об'єкта. Таким чином, один і той самий об'єкт може бути предметом різних наук. Цим обумовлюється єдність і диференціація таких наук, які мають спільний об'єкт дослідження.

Б.М. Кедров відзначав, що предметом тієї чи іншої науки є не окреме матеріальне утворення чи форма руху, а його абстрактно виділена сторона, яка ніколи не існує в самотньому вигляді, відокремлено від інших його сторін [2, с. 78]. Тобто кожна наука абстрагує свій предмет, викриваючи його із взаємозв'язку з предметами інших наук.

Цілісна ж уява про певний об'єкт може бути сформована лише при поєднанні знань, накопичених у різних науках. На основі аналізу історичної трансформації уявлень про предмет і завдання криміналістики можна зробити висновок, що її об'єктом дослідження є певні види людської діяльності як частини навколишньої дійсності. До таких видів людської діяльності перш за все варто віднести діяльність, спрямовану на виявлення, розслідування і попередження злочинів. Маючи своїм завданням озброєння слідчого, прокурора, суддю, оперативного співробітника тощо науковими знаннями про засоби, прийоми і методи роботи зі слідами злочину, майбутніми доказами, криміналістика повинна досліджувати саме цю їх діяльність.

Але маючи своїм об'єктом діяльність слідчого, криміналістика не могла уникнути дослідження й іншого виду людської діяльності, а саме діяльності злочинців (злочинної діяльності). Ще Г. Гросс у своїх працях проводив ідею щодо необхідності одержання правоохоронцем саме криміналістичних знань про злочинну діяльність різних видів. Він вважав, що слідчий для успішного виконання своєї роботи повинен володіти особливими знаннями щодо вчинення злочинів (типологічні риси злочинів, особливості злочинних прийомів тощо). Зокрема, ним досить детально описувався механізм заподіяння тілесних ушкоджень, вчинення крадіжок різних видів, шахрайства тощо [3, с. 757-1026]. Тим самим стверджувалося правило, що не можна пізнати діяльність із розслідування злочинів, не вивчивши той об'єкт, на який вона спрямована.

Злочинна діяльність як специфічний, негативний, різновид людської діяльності у криміналістиці знайшов відображення у вигляді вчення про механізм вчинення злочину [4], а також у вигляді криміналістичних характеристик злочинів окремих видів у методиках їх розслідування. Існує точка зору, відповідно до якої криміналістика повинна вивчати злочинну

діяльність значно ширше, ніж розуміння механізму вчинення злочину. Так, Н.С. Карпов виділяє напрями криміналістичного вивчення злочинної діяльності, які стосуються організації злочинних співтовариств, організації розподілу функціональних обов'язків їх членів, «навчання кадрів», їх контррозвідувальної діяльності з метою протидії правоохоронним органам та інші [5, с. 41-43]. Безумовно, така інформація є необхідною для належної організації діяльності правоохоронних органів. Цю проблематику більш детально ми проаналізували вище.

Таким чином, об'єкт криміналістики складають два взаємопов'язані види людської діяльності (негативної і позитивної) – «злочинна діяльність – діяльність із виявлення, розслідування і попередження злочинів». Відповідно до структури об'єкта криміналістики визначається і предмет її дослідження. У сучасних наукових працях, як правило, констатується (з певними редакційними особливостями), що до предмету криміналістики входять дві групи закономірностей: 1) закономірності механізму вчинення злочинів та їх відображення у навколишньому середовищі; 2) закономірності, що проявляються в діяльності з розкриття і попередження злочинів. Названі закономірності слугують основою для розробки рекомендацій щодо засобів, способів і методів збирання, оцінки і використання доказів. Але з огляду на те, що предмет кожної науки є лише частиною, абстрактно виділеною стороною певного об'єкта, яка ніколи не існує в самостійному вигляді відокремлено від інших його сторін, важливо враховувати й інші сторони даного об'єкта. Іншими словами, потрібно враховувати зв'язки криміналістики з іншими юридичними науками, з якими пов'язується її виникнення, існування і подальший розвиток.

На сьогодні активно розвиваються різні юридичні науки, які загалом можна визначити як науки кримінально-правового циклу. До них можуть бути віднесені кримінально-виконавче право, кримінологія та криміналістика. Усі науки кримінально-правового циклу мають спільний об'єкт дослідження, який з урахуванням їх різного рівня абстрагування може бути визначений як двочленний об'єкт, який складається із взаємопов'язаних видів діяльності – «злочинність – протидія злочинності».

Так, кримінологія являє собою комплексну науку про закономірності злочинності та її конкретних проявів, особу злочинця, фактори, причини і умови, що породжують та визначають злочинність і окремі злочинні посягання, а також про форми і методи соціального і нормативно-правового впливу на них з метою контролю за цими негативними явищами [6, с. 9]. Кримінологія – це наука, що вивчає злочинність, її причини, особистість злочинця, а також пропонує заходи попередження та протидії злочинів [1, с. 6]. Термін «кримінологія» складатиметься з двох слів: від латинського «*scitum*» – злочинність і грецького «*logos*» – вчення, тобто дослівно – вчення про злочинне чи злочинність. У науковий обіг цей термін був запущений у 1885 році, коли італійський учений Р. Гарофало опублікував книгу про так звані «природні» та «штучні» злочини, назвавши її «Кримінологія». Згодом у зв'язку з розвитком кримінологічних знань і відокремленням їх у системі наук цей термін набув більш широкого значення і вживається тепер у сенсі «наука про злочинність» [6, с. 8].

Кримінологія є у відомому сенсі не лише системою знань про злочинність, але й системою пізнання злочинності. Тобто володіння системою кримінологічних знань дає можливість досліджувати злочинність та її детермінанти в будь-якій сфері суспільних відносин. Саме звідси з'явилися і вирости такі самостійні напрями кримінологічних досліджень, як кримінологія молодіжної злочинності, кримінологія жіночої злочинності, кримінологія побутової злочинності, кримінологія організованої злочинності, пенітенціарна кримінологія та ін. [7, с. 12].

При дослідженні зв'язків криміналістики та кримінології насамперед привертає до себе увагу термінологічний збіг назв цих наук. Але це не лише словесний збіг. На нашу думку, це випадок відображення окремого взаємозв'язку проявів функціонального навантаження з боку соціуму на ці обидві науки.

Злочинність і злочини є соціальними і водночас кримінально-правовими поняттями. Тому кримінологія розташована на стику двох суспільних наук – соціології і права. У цьому зв'язку виникає питання щодо її природи. Допускається в науковому світі висловлювання про те, що кримінологія – це наука юридична. Є уявлення про неї як про науку соціологічну

(соціологія злочинності). І нарешті, поширений погляд, згідно з яким кримінологія є соціолого-правовою, юридико-соціологічною наукою [8, с. 9-10]. Саме із цим різноманіттям точок зору на природу кримінології пов'язаний той факт, що деякі сучасні вчені-криміналісти нібито вважають, що «кримінологія, хоча і виділилася з юридичної науки кримінального права, у наш час дедалі більше перетворюється у сферу наукового знання про закономірності розвитку злочинності як якогось суспільного процесу, поступово набуваючи ознак однієї з окремих соціологічних наук про соціальну патологію або про соціологію девіантної поведінки» [9, с. 130]. Зі свого боку, із цим твердженням ми не можемо погодитися.

Щодо природи кримінології можна зазначити таке. По-перше, з думкою про її суто юридичну природу погодитися не можна тому, що такі досліджувані у кримінології явища, як фактори (детермінація) злочинності, «механізм» одиничної злочинної поведінки, загально-соціальні, спеціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи попередження окремих злочинів, не вкладаються повністю у межі правових, зокрема кримінально-правових, відносин. По-друге, щодо визнання кримінології соціологічною наукою, то, як правильно підмічено в літературі, вона буде штучно ізольована від юридичних наук – кримінального, адміністративного права та інших галузей права, які здійснюють свій істотний внесок у вирішення проблем протидії злочинності. Більше того, при такому підході виникає неясність, невизначеність у встановленні предмета, меж та обсягів кримінологічних досліджень [1, с. 6].

Таким чином, ми повністю поділяємо думку проф. І.М. Даньшина, який пише із цього приводу, що «...напрошується єдиний правильний висновок про те, що кримінологія за своєю природою і суттю – наука комплексна. Бо в ній представлені і юридичний, і соціологічний, і психологічний, й інші пласти теоретичних положень, нарівно з практичною інформацією. Причому соціолого-емпіричний і психолого-прикладний матеріал описується, аналізується, осмислюється з позицій права. Крім того, привносячи в право певні соціологічні, психологічні, педагогічні, економічні знання інших суспільних наук, кримінологія розширює свої можливості у вивченні всієї системи злочинності і проблем її запобігання, протидії їй» [1, с. 6].

Ми вважаємо, що віднесення кримінології до комплексних наук кримінально-правового циклу повністю виправдано і, більше того, підкреслює її цілісне функціональне призначення – протидіяти злочинності. Ця ж обставина об'єднує її з іншими науками, а також є важливим системним критерієм усієї системи кримінально-правових наук.

У зв'язку з викладеним вище не зовсім правильним також представляється аналіз проблематики встановлення зв'язків криміналістики з кримінологією, запропонований І.О. Возгріним, який виходив із суто соціологічного розуміння кримінології у своєму дослідженні [9, с. 130-132]. На нашу думку, російський дослідник, підкреслюючи той факт, що криміналістика – «спеціальна, комплексна, інтегральна юридична наука» [9, с. 104], не «вихопив» найголовнішу ланку в ланцюжку взаємозв'язку криміналістики і кримінології – їх комплексність. Саме комплексна природа криміналістики та кримінології, що являє собою певний сплав юридичної та інших наук, націлений на протидію злочинності, є головним чинником, що зближує на сучасному етапі розвиток двох цих наук. Більше того, нам представляється можливим впевнено говорити, що їх природа не тільки зближує їх (підпорядкована вирішенню одного соціального завдання), але й призводить до певної залежності однієї від іншої. Так, якщо, наприклад, мета і завдання кримінології будуть змінені, тобто дослідження питань щодо особи злочинця, детермінанти злочинної поведінки, соціально-нормативний вплив на злочинність з метою її стримування та ін. стануть для неї другорядними, то негайно зміниться і криміналістика. Їй або якійсь іншій науці доведеться брати на себе зобов'язання з наукової розробки зазначеного комплексу питань, що неминуче позначиться на всій системі кримінально-правових наук. У підсумку це призведе до усунення із системи кримінології, а можливо, буде причиною привнесення туди нової науки, яка стане у свою чергу розробляти програми протидії чи стримування злочинності на загальнодержавному рівні, які охоплюватимуть теоретичні моделі нормативно-правових актів. Буде справедливим відзначити, що на світовому рівні кримінологія не має загальновизнаного змісту і є досить різнобарвним уявленням різних наукових поглядів на злочинність і заходи протидії їй [10, с. 12-13; 11, с. 12-24; 12, с. 43-44; 13, с. 484-496 та ін.].

Сучасна вітчизняна кримінологія звичайно підрозділяється на Загальну і Особливу частини. Загальна частина кримінології, окрім вивчення наукознавчих питань, присвячена пізнанню сутності, причин і закономірностей розвитку злочинності, особи злочинця та заходів протидії їм. Особлива частина включає в себе окремі кримінологічні теорії, що характеризують стан і тенденції зміни окремих видів злочинів, а також заходи протидії їм. Так, В.Н. Кудрявцев вказує на те, що для кримінології проблема поділу на дві частини носить умовний характер, оскільки численні питання, віднесені до проблем Особливої частини, наприклад рецидивна злочинність, самі по собі мають загальнотеоретичне значення. Він пише, що «ці види злочинності наповнені власним глибоким теоретичним змістом, що дозволяє, суворо кажучи, їх самих ділити на загальне і конкретне (особливе, спеціальне)» [10, с. 26].

Таким є короткий і найбільш загальний опис кримінології, що все ж дозволяє зробити висновок про те, що, поряд із термінологічним збігом з криміналістикою, вона має і схожість в об'єкті і предметі пізнання, меті розвитку, а також теоретичному і практичному значенні. Так, криміналістика досліджує і розробляє технічні засоби, тактичні прийоми та методичні рекомендації для розкриття, розслідування та попередження злочинів, тобто прагне до пізнання та розробки заходів, що сприяють конкретній правоохоронній та судовій діяльності. Це означає, що, як і кримінологія, яка займається вивченням динаміки масового вчинення злочинів, пошуком і розробкою загальних програм протидії злочинності на державному та світовому рівні, криміналістика покликана досліджувати технологію виявлення і викриття осіб, які вчинили злочини, розробляти необхідні рекомендації для вдосконалення цієї діяльності, тобто також несе таке саме функціональне навантаження – протидіяти злочинності.

Єдність зв'язків між криміналістикою і кримінологією очевидна. Ціла низка кримінологічних теорій використовується в криміналістиці в якості джерел для розробки відповідних криміналістичних вчень і рекомендацій. Так, наприклад, кримінологічне вчення про особу злочинця, в тому числі типологія особи злочинця, використовуються в криміналістиці при розробці криміналістичної характеристики злочинів, а також розробці рекомендацій для вивчення слідчим, суддею, прокурором та ін. особи підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого та ін. Теорія кримінальної віктимології знайшла творчу реалізацію при розробці криміналістичних методів розкриття та розслідування злочинів за ознаками саме жертви злочину. Також кримінологічна теорія попередження злочинності і, зокрема, індивідуального попередження злочинів, лежить в основі криміналістичного вчення про попереджувальну діяльність слідчого у кримінальному провадженні, яке починає розроблюватися як криміналістична превенція тощо.

Також і досягнення криміналістики не менш активно враховуються в кримінологічних дослідженнях. Це стосується кримінологічної теорії механізму індивідуального злочину, яка відображає низку положень криміналістичної теорії способу вчинення злочинів. Теорія криміналістичного прогнозування знаходить своє відображення в кримінологічному вченні про прогнозування злочинності тощо. Взагалі потрібно зазначити, що криміналістика має широкі й різноманітні зв'язки з багатьма окремими науками, що свідчить про її особливе місце в загальній системі наукового знання і підтверджує її природу як спеціальну, комплексну й інтегральну юридичну науку.

У свою чергу, кримінологія є комплексною наукою, що беззаперечно входить до системи кримінально-правових наук, яка вивчає злочинність як соціальне явище з метою визначення детермінуючих її чинників. Спеціально звертаємо увагу на те, що кримінологія досліджує і другу частину спільного об'єкта – протидію злочинності, оскільки її завдання саме і полягає у розробці заходів саме стримування злочинності. Також зв'язок криміналістики з кримінологією виявляється у використанні кримінологічних теоретичних положень у межах окремих методик розслідування, в яких формулюються криміналістичні рекомендації щодо здійснення профілактичних дій на досудовому слідстві і судовому провадженні. Уявляється, що є всі підстави для визначення окремої криміналістичної теорії «Криміналістична профілактика» як результату інтеграції двох наук.

Висновки. Таким чином, зв'язок криміналістики і кримінології ґрунтується на спільній частині об'єкта вивчення, якою є злочинна діяльність. Кримінологія вивчає злочинну

діяльність з точки зору її детермінації певними факторами (причини і умови, що сприяють злочинності) і має завданням розробку рекомендацій щодо усунення або нейтралізації цих факторів. Оскільки кримінологічні положення і рекомендації реалізуються в діяльності з розслідування злочинів, предметні сфери кримінології і криміналістики перетинаються.

Взагалі, тенденції подальшого розвитку криміналістики безпосередньо пов'язані з визначенням її місця в системі юридичних наук і залежать від процесів розвитку системи права і, зокрема, трансформації кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Криміналістика входить до комплексу кримінально-правових наук, в якому базовою для неї поряд із кримінальним правом та кримінальним процесом є і кримінологія. Зв'язок цих наук обумовлений тим, що вони мають спільний об'єкт вивчення, яким виступає злочинна діяльність та діяльність із виявлення, розслідування і попередження злочинів.

Список використаних джерел:

1. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии [Текст] : монографія / И.Н. Даньшин. – Х. : Прапор, 2005. – 224 с.
2. Кедров Б. М. Предмет и взаимосвязь естественных наук [Текст] / Б. М. Кедров. – М. : Юрид. лит., 1967. – 218 с.
3. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминологии [Текст] / Г. Гросс. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М. : ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
4. Кустов А. М. Теоретические основы криминологического учения о механизме преступления [Текст] / А. М. Кустов. – М. : Акад. МВД России 1997. – 228 с.
5. Карпов Н. С. Злочинна діяльність [Текст] : монографія / Н. С. Карпов. – К. : Вид-во Семенко С., 2004. – 416 с.
6. Криминологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / І.М. Даньшин [та ін.] ; за ред. проф. І.М. Даньшина. – Х. : Право, 2003. – 352 с.
7. Криминологія [Текст] : учеб. для студ. вузов, обуч. по спец. «Юриспруденция» / Г. А. Аванесов [и др.]; под ред. Г.А. Аванесова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 678 с.
8. Даньшин И.Н. Введение в криминологическую науку [Текст] / И.Н. Даньшин. – Х. : Право, 1998. – 144 с.
9. Возгрин И.А. Введение в криминологику : история, основы теории, библиография [Текст] / И.А. Возгрин. – СПб. : «Юридический центр Пресс», 2003. – 475 с.
10. Криминологія [Текст] : учеб.пособ. для студ. вузов, обуч.по спец. «Юриспруденция» / С.И. Курганов. – 4-е изд., перераб.и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2010. – С. 12–13.
11. Даньшин И.Н. Криминологические исследования в мире [Текст] / И.Н. Даньшин. – М. : Манускрипт, 1995. – 112 с.
12. Даньшин І. М. Криминологічна наука в Україні [Текст] / І. Н. Даньшин // В зб. «Правова держава Україна : проблеми, перспективи розвитку». – Х., 1995. – С. 43–51.
13. Правова доктрина України [Текст] : у 5 т. – Х. : Право, 2013. – Т.5: Кримінально-правові науки України: стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій [та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація [та ін.]. – 1240 с.

